

ลิลิตนิทราชาคริต

ลิลิตนิทราชาคริตนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อ พ.ศ. 2422 ทรงเก็บเนื้อความในนิทานเรื่องหนึ่งของ Arabian Night Entertainment ซึ่งเรียกชื่อว่า Sleeper Awaken

หนังสือ Arabian Night Entertainment นี้ ชาวฝรั่งเศสชื่อ Antony Galland เป็นผู้แปลมาจากภาษาอาหรับ และให้ชื่อว่า Thousand and One Nights Arabian Stories พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชาธิบายว่า ต้นเดิมของนิทานนี้ ไม่ทราบว่าผู้ใดเป็นผู้แต่ง และแต่งเมื่อใด นักปราชญ์ที่พิจารณาเรื่องนิทานนี้เห็นว่า เป็นนิสสัยรวมกันอยู่สามอย่าง คือ ที่กล่าวถึงความงามและสมบัติศฤงคารใด ๆ ดูเหมือนมาแต่สำนวนชาวอินเดีย เมื่อพิเคราะห์ดูถึงถ้อยคำที่กล่าวและน้ำใจซึ่งเกี่ยวข้องกับความรักและคำอ่อนหวานซึ่งเป็นอาการของผู้หญิง ดูเหมือนมาแต่สำนวนชาวเปอร์เซีย ถ้อยคำที่ว่าด้วยเรื่องกินอยู่และเล่นกมลมารยาฉลาดไหวพริบต่าง ๆ ดูเหมือนเป็นสำนวนอาหรับ แต่อาการทั้งสามซึ่งพิเคราะห์เห็นนี้ ก็คงลงรวมกันอยู่ว่าสมกับอาการกิริยาของชาวที่ถือศาสนาอะหมัดทั้งสิ้น

หนังสือ Arabian Night Entertainment ฉบับภาษาอังกฤษที่แปลมาจากภาษาอาหรับนั้น Edward William Lane เป็นผู้แปลเมื่อ ค.ศ. 1839 และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงเก็บเนื้อความจากฉบับภาษาอังกฤษมาทรงพระราชนิพนธ์เป็นลิลิตนิทราชาคริตขึ้น

โครงเรื่องของ Arabian Night Entertainment มีว่า.—

กาลครั้งหนึ่ง ยังมีพระราชอาหรับครองกรุงแบกแดด ท้าวเธอมีพระอนุชาที่ทรงพระเสน่หาเป็นอันมาก จึงทรงยกดินแดนข้างเหนือพระราชทานให้ไปครองส่วนพระอนุชานั้นไปครองดินแดนทางข้างเหนืออยู่ได้ประมาณ 10 ปี พระเชษฐาทรงคิดถึง โปรดให้อำมาตย์ไปเชิญเสด็จมาเฝ้า จึงทรงกรีธาทัพออกจากพระนครเพื่อจะมาตามรับสั่ง ในคืนแรกออกไปพักพลอยู่ไม่ห่างไกลนัก เผอิญมีพระเหตุภัยห้วงโยในพระชายา จึงทรงม้าออกจากที่พักพลย้อนกลับเข้าไป ในพระราชวังในเวลาดึก ได้พบพระชายาบรรทมหลับอยู่กับชู้ จึงพิฆาตเสียด้วยพระแสง แล้วรีบเสด็จไปยังค่ายที่พักพล และเดินทางต่อไปยังนครแบกแดด แต่พระองค์ทรงวันทอในเหตุการณ์ที่เป็นมาแล้วเป็นอย่างยิ่ง พระเชษฐาจะทรงรับรองมโหฬารสักปานใดก็ไม่ผลิตผลิตพระเหตุภัยไปได้ วันหนึ่งพระเชษฐาตรัสชวนให้ไปล่าสัตว์เป็นหนทางไกล จะต้องพักแรมนอกพระนครแบกแดด พระอนุชาขอพระองค์

ด้วยไม่สบายพระทัย แต่ทูลเชิญให้เชษฐาเสด็จไป โดยไม่ต้องห่วงใยถึงพระองค์ ในคำวันนั้น พระอนุชาประทับอยู่ที่พระแกลแห่งตำหนัก ทรงรำพึงถึงพระชะตาร้ายอยู่ ก็ได้ทอดพระเนตร เห็นพระราชินีของพระเชษฐาออกมาประพาสสวน แล้วทำชู้กับทาสแขกดำ เมื่อได้เห็นดังนั้น แล้วจึงได้ปลงพระหฤทัยตกว่า พระองค์มิได้เคราะห์ร้ายพิเศษยิ่งไปกว่าใคร ๆ ในเรื่องพระชายา หากสตรีเพศยอมชู้ข้าสามัญเองโดยธรรมชาติ จึงสิ้นความโทมนัส เมื่อพระเชษฐาเสด็จกลับถึง พระนครเห็นพระอนุชาหมดความเศร้าหมองก็ประหลาดพระทัย จึงซักไซ้ไล่เลียถึงความดังที่กล่าว มาแล้วข้างต้น ทรงพิศุจน์ความได้จนเป็นที่แน่พระหฤทัยแล้ว ทรงลงโทษประหารพระราชินีและชู้ แล้วดำรัสสั่งอำมาตย์ผู้ใหญ่ว่า พระองค์มันพระทัยแล้วว่า ชาตีสตรีไม่มีความสามัคคี ต่อไปให้พาสตรีมาถวายคืนละ 1 คน ซึ่งรุ่งขึ้นจะได้ให้ประหารชีวิตเสียทุกคนไป จึงนางธิดาของอำมาตย์ผู้นั้นชื่อนางเซพระชะตได้สดับความจากเพื่อนบ้านที่ต้องรับวิโยคทุกข์ ด้วยต่างก็เสียลูกหลานหญิงไปวันละคนๆ พากันร้องไห้คร่ำครวญไปทั่วบ้านทั่วเมือง นางคิดอุบายที่จะแก้พระอหฺยาศัยของพระเจ้าแผ่นดิน จึงอาสากับบิดาขอรับหน้าที่เข้าไปเป็นพระสนม ก็เป็นธรรมดาที่บิดาจะห้ามหวงแม้จะยกนิทานมาแล้วให้ฟัง แต่บ้างก็ไม่ยอมฟัง ในที่สุดมหาอำมาตย์จึงพานางเข้าไปถวายตามปรารถนา นางขอเอาน้องสาวเข้าไปนอนอยู่หน้าพระแท่นบรรทมเป็นเพื่อนนาง ครั้นเวลารุ่งเช้าจวนถึงกำหนดที่จะมีพระราชดำรัสสั่งให้เอานางไปประหาร น้องสาวก็ลุกขึ้นปลุกพี่ขอให้พี่เล่านิทานให้ฟัง เพราะจวนจะต้องจากกันไปเสียแล้ว นางก็เล่าเรื่องค้างไว้จนพระราชานพระหฤทัย จึงโปรดให้รอการประหารนางไว้คืนหนึ่ง เพื่อจะได้เล่าต่อ โดยอุบายตั้งว่านางจะสามารถผัดผ่อนการประหารออกไปได้ถึงพันกับหนึ่งราตรี ในที่สุดท้าวเธอพอพระหฤทัยในนางเป็นอันมาก จึงสิ้นความรังเกียจเดียดฉันท์ในสตรีทรงยกย่องนางขึ้นไว้ในตำแหน่งพระมเหสี การก็เรียบร้อยต่อมา ส่วนเรื่องนิทราชาคริตนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเลือกนิยายข้างท้ายเล่มเรื่องหนึ่งจากเรื่องพันหนึ่งราตรีมาทรงดัดแปลงเป็นเรื่องนิทราชาคริตขึ้นเนื้อเรื่องย่อของนิทราชาคริตมีดังนี้

พระเจ้ากาหลิบพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระเจ้าอรุณอาลราชจิต ซึ่งเชื่อกันว่าสืบทายาทมาแต่พระมะหะหมัดผู้เป็นศาสดาของศาสนาอิสลาม ในสมัยที่พระองค์เสวยราชสมบัติ ณ กรุงแบกแดดนั้น เป็นยุคที่บ้านเมืองเจริญรุ่งเรืองและมั่งคั่งมาก เพราะพระองค์ทรงเอาพระทัยใส่ปกครองไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินด้วยความเป็นธรรม ทรงออกสืบสวนเรื่องราวทุกข์ร้อนของราษฎรด้วยพระองค์เอง โดยทรงปลอมแปลงเป็นพ่อค้า เที่ยวสัญจรไปตามเมืองต่าง ๆ อยู่เนืองนิตย์ ด้วยเหตุนี้ราษฎรในนครของพระองค์จึงอยู่กันด้วยความร่มเย็น และทำมาหากินอย่างปกติสุขสืบมา

ในกาลครั้งนั้นยังมีทายาทของนายพาดิษผู้มั่งคั่งคนหนึ่งในนครแบกแดดเป็นผู้เฉลียวฉลาดเจรจาพาทีเป็นที่ต้องใจคนทั้งหลาย มีนามว่าอาบูหะซัน เมื่อบิดาสิ้นชีพแล้วเขาก็เกิดคิดสนุกตามประสา

คนหนุ่ม โดยแบ่งทรัพย์สินสมบัติทั้งหมดออกเป็น 2 ส่วน ส่วนหนึ่งซื้อที่ดินเลือกสวนไร่นาและตึกกรมบ้านช่องไว้ให้คนเช่า อีกส่วนหนึ่งสำหรับหาความสำราญโดยการเลี้ยงดูเพื่อนฝูงทั้งสุรานารี และไม่คิดทำการค้าขายเยี่ยงบิดาอีกต่อไป อาบู่ประพาศเช่นนี้อยู่ราวปีเดียว เงินทองทั้งหลายก็หมดสิ้นลง อาบู่จึงไปเที่ยวยืมเงินเพื่อนฝูง เพราะอย่างไรเสียบรรดาเพื่อนเหล่านั้นก็คงคิดถึงคุณที่ตนเคยเลี้ยงดูมาแต่ก่อน แต่อาบู่ต้องผิดหวัง เพราะบรรดาเพื่อนฝูงเมื่อรู้ว่าอาบู่ยากจนลงบ้างก็หลบหน้าเสีย บ้างก็ว่าตนเองยากจนลงเหมือนกัน บ้างก็ทำไม่รู้จัก และบ้างก็ไล่ทุบตีจนอาบู่บาดเจ็บก็มี อาบู่เสียใจมากที่ตนคบเพื่อนผิด เมื่อสำนึกตัวได้ก็ตั้งสัจย์ในใจว่า จะไม่คบเพื่อนฝูงในเมืองแบกแดดต่อไปอีกเป็นอันขาด จากนั้นเขาก็พากเพียรเก็บหอมรอมริบและตั้งหน้าพากเพียรค้าขายใหม่ ในไม่ช้าก็กลับมั่งคั่งขึ้นอีกเหมือนเดิม ความอยากคบเพื่อนก็เกิดขึ้นอีก แต่ครั้งนี้อาบู่ตั้งใจว่าจะคบแต่เพื่อนต่างเมืองเท่านั้น เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้และจะคบหาเพียงคนเดียว ต่อไปเมื่อพบปะอีกก็จะทำเป็นไม่รู้จัก

เย็นวันหนึ่งพระเจ้าฮารุนออลราชจิต ซึ่งปลอมพระองค์เป็นพ่อค้ามาจากเมืองมัสสุลิมทาส ผิดดำรงยศยศคอยพิทักษ์พระองค์มาด้วยคนหนึ่ง เสด็จมาถึงเขตบ้านอาบู่ อาบู่จึงเชิญพ่อค้าต่างถิ่นเข้าไปเลี้ยงดูในบ้านของตน และบอกให้รู้ด้วยว่าจะต้อนรับเพียงคนเดียว พระเจ้ากาหลิบเห็นแปลกก็รับเชิญ อาบู่ได้สั่งพระเจ้ากาหลิบว่า เมื่อจะกลับให้ปิดประตูบ้านให้ด้วย ในขณะที่บริโภคอาหารและดื่มสุราเมรัยกันอย่างสนุกสนานนั้น พระเจ้ากาหลิบทรงพยายามลวงถามถึงชีวิตของอาบู่ และความเป็นไปของราษฎรในกรุงแบกแดด อาบู่ก็เล่าความจริงของชีวิต ตลอดจนสิ่งทุกข์เข็ญที่ราษฎรกำลังประสบ เช่น อีแมนซึ่งเป็นอาจารย์และศิษย์ทั้งสี่ ประพาศตนชั่วช้าคุกคามความเชื่อถือในทางลัทธิศาสนาของราษฎรในตำบลนั้น และยังพูดด้วยความคร่ำครึใจต่อไปว่า ถ้าตนได้มีโอกาสเป็นพระเจ้ากาหลิบสักวันก็จะจับอีแมนกับพวกศิษย์เหล่านั้นมาเขียนประจานเพื่อให้หลาบจำ ตกดีกพระเจ้ากาหลิบจึงโรยยาสลบลงในถ้วยสุราให้อาบู่ดื่ม เมื่ออาบู่สิ้นสติแล้วก็รับสั่งให้ทาสแบกอาบู่กลับเข้าวังทันที

พระเจ้ากาหลิบทรงสั่งให้แต่งกายอาบู่ด้วยเครื่องทรงอย่างกษัตริย์ ทรงกำชับขุนนางทั้งหลาย ตลอดจนสนมกำนัล ให้ปฏิบัติต่ออาบู่เหมือนดังปฏิบัติต่อพระองค์ทุกประการ เพื่อพระองค์จะทรงแอบทอดพระเนตรอาบู่เล่นเป็นการสนุกสนาน

ครั้นรุ่งเช้าอาบู่ลืมตาขึ้นในห้องบรรทมอันวิจิตรตระการตาพร้อมด้วยสาวสนม ซึ่งมีรูปโฉมงดงามคอยเฝ้าอยู่เรียงรายตนเองก็แต่งกายด้วยเครื่องทรงของกษัตริย์ ทำให้อาบู่คิดว่าตนผ่านไปแต่พวกสาวสนมและอำมาตย์น้อยใหญ่ก็ต่างยืนยันว่าเขาคือกาหลิบจริง ๆ อาบู่จึงเคลิ้มคิดไปว่าตนเป็นกาหลิบจริง ๆ เมื่อเสด็จออกจากราชการโดยมีอำมาตย์ผู้ใหญ่นามว่า เมศเรอเป็นผู้นำออกท้องพระโรง ไกยฟ้า เสนาบดีผู้ใหญ่เป็นแกรนด์วิเชียรได้เฝ้ากราบทูลคดีต่าง ๆ อาบู่กาหลิบก็ตัดสินได้ถูกต้อง พร้อมทั้งสั่งให้พวกนครบาลไปจับตัวอีแมนกับศิษย์สี่คนมาลงโทษประจาน พร้อมทั้งสั่งไกยฟ้าให้นำทองคำพันลึงไปให้นางจอบแก้วผู้เป็นมารดาด้วย

เมื่อตกค่ำขณะเสวยพระกระยาหาร นางกำนัลนามว่า ฟองไข่มุก ลอบเอายาสลบโรยลงในถ้วยสุราให้อาบูกิน เมื่ออาบูสิ้นสติแล้วพระเจ้ากาหลิบรับสั่งให้เปลี่ยนเครื่องแต่งตัวของอาบูชุดเดิม และสั่งทาสดำคนเดิมให้แบกอาบูไปส่งบ้าน

รุ่งขึ้นเวลาบ่าย อาบูจึงรู้สึกตัวตื่นยังเพ้อรำพันถึงความสนุกสนานต่าง ๆ ในพระราชวัง โดยสำคัญตนว่ายังเป็นกาหลิบอยู่ ครั้นมารตามาเตือนให้รู้ตัวว่าตนคืออาบู ก็กลับบันดาลโทสะทุบตีมารดา ชาวบ้านจึงพากันจับอาบูส่งโรงพยาบาลโรคจิต อาบูถูกโยยตีจนสาหัส จึงรู้สึกตัวกลับมามีสติถูกต้องเช่นเดิมอีกครั้งหนึ่ง

หนึ่งเดือนต่อมาพระเจ้ากาหลิบก็ทรงปลอมพระองค์มาพบอาบูอีก และทรงกระทำต่ออาบูเหมือนเช่นเดิม คือ โรยยาสลบลงในถ้วยสุราในตอนดึกแล้วให้ทาสดำแบกไปสู่วัง เมื่ออาบูตื่นขึ้นและได้รับการยืนยันจากนางกำนัลและข้าราชการบริพารว่าตนคือกาหลิบจริง ๆ อาบูก็เคลิ้มใจไปอีก ในครั้งนี้เกิดสนุกสนานจนลุกขึ้นเต้นรำกับนางกำนัลประดุจตัวตลก พระเจ้ากาหลิบซึ่งทรงแอบทอดพระเนตรอยู่ สุดท้ายอดทนไม่ได้ก็ทรงพระสรวลลั่นออกมา เมื่ออาบูทราบว่ามีคนแอบดูก็โกรธมาก พระเจ้ากาหลิบ ก็เข้าไปขอพระราชทานอภัยโทษ กาหลิบทรงตั้งให้อาบูรับราชการอยู่ในราชสำนักพร้อมทั้งพระราชทานนางนอชาตอลอวัตต์ ข้าหลวงของพระนางโซบิเดให้เป็นภรรยาอาบูด้วย

อาบูกับอวัตต์ได้อยู่กินกันมาด้วยความผาสุก ทั้งสองได้ใช้สอยอย่างฟุ่มเฟือย จนในที่สุดเงินทองที่ได้รับพระราชทานก็หมดลง อาบูจึงบอกอุบายว่า ตนจะไปทูลพระเจ้ากาหลิบว่านางอวัตต์ตายเพื่อจะได้รับพระราชทานเงินทองในการปลงศพ ส่วนนางอวัตต์ก็ให้ไปทูลพระนางโซบิเดว่าอาบูตายจะได้รับพระราชทานเงินทองมาเช่นเดียวกัน ในที่สุดอุบายของอาบูนี้ทำให้กาหลิบทรงทะเลาะกับพระนางโซบิเดว่าใครตายกันแน่ ทั้งสองพระองค์จึงเสด็จมาเตือนอาบู ก็พบว่าทั้งอาบูและนางอวัตต์ทำเป็นนอนตายด้วยกันทั้งคู่ พระเจ้ากาหลิบจึงทรงตรัสว่าถ้าใครบอกได้ว่าใครตายก่อนจะให้ทองพันลี้ม พอสุดเสียงตรัส ทั้งอาบูและอวัตต์ก็ลุกขึ้นพร้อม ๆ กันพร้อมกับกราบทูลว่า ตนตายก่อน ทำให้สองกษัตริย์และคนทั้งหลายขบขันหัวเราะกันครั้นแครง เรื่องจบลงด้วยอาบูและอวัตต์ได้รับพระราชทานอภัยโทษและได้รับพระราชทานทองอีกคนละพันลี้ม

พระราชนิพนธ์ ลิลิตนิทราชาคริตนี้ เริ่มต้นด้วยรำยชมความอุดมสมบูรณ์ของกรุงรัตนโกสินทร์ว่า

“สรวมสวัสดิวิชัย เกริกกรุงไกรเกรียงยศ เกียรติปรากฏจรจาย สบายทั่วแหล่งหล้า ฝนฟ้าอำช่มชล โศภพรรณผลพูนเพิ่ม เหม็จไรราชฎ์บำเพ็ญ รินเริงรัฐมณฑล สกลราชอาณาจักร ประเทศสยามขึ้นช้อย ทุกข์ชุกเข็ญใหญ่่น้อย นาคไรแรงเกษม โสิตเทอญ”

จากนั้น ทรงพระราชนิพนธ์เป็นเรื่องนิทานที่ได้มาจากพันหนึ่งราตรี คือเรื่องอาบู่หะซัน
จนจบเรื่อง ท้ายเรื่องทรงพระราชปรารภว่าลิลิตนิทราชาคริตนี้ทรงพระราชนิพนธ์เพื่อพระราชทาน
แก่พระบรมวงศานุวงศ์ในงานปีใหม่ ดังโคลงว่า

แทนของแจกให้แก่	พระวงศ์ ปวงเฮย
ซึ่งเสด็จทุกพระองค์	พรั่งพร้อม
ในวันวิวิธม	คลเปลี่ยน บีแฮ
ทราบเรื่องยลรูปน้อม	จิตให้อินดี

ลิลิตนิทราชาคริตนี้ ทรงพระราชนิพนธ์เพียง 29 วันเท่านั้น คือ เริ่มตั้งแต่วันศุกร์ เดือน
7 ขึ้น 6 ค่ำ ถึงวันศุกร์ เดือน 8 ขึ้น 7 ค่ำ เป็นช่วงระยะเวลาอันน้อยมากดังโคลงพระราชนิพนธ์ว่า

จนใจจะค่อยได้	แคะทำ
ให้เพราะเจาะทุกคำ	ไปได้
เกรงการจกมีสำ	ทับหนัก มานา
แม้ว่าปีใหม่ใกล้	จกค้ำงเสียคราว
จำสาวราววิบริอัน	รณคิด
เพราะบ่เพราะตามจิต	ลวกแท้
การเล่นบ่เป็นผิด	ใดแตก พ้องแฮ
จงคิดขนาดแม่	เท่านั้นวันท่า

เมื่อพระราชนิพนธ์จบจึงได้รับสั่งให้กรมหมื่นพิชิตปรีชากร ตรวจแก้ตกแต่งถ้อยคำแล้วจึง
ให้พระศรีสุนทรโวหาร (น้อย) ตรวจทานอีกครั้ง ดังโคลงว่า

กรมหมื่นพิชิตได้	ชวนชวาย
ตัดตงเติมคำขยาย	ออกกว้าง
เลือกคัดตัดแปลงปลาย	สัมผัส กลอนแฮ
ไพเราะเสนาะอ้าง	อรรถล้วนควรฟัง
ภายหลังจึงสั่งให้	พระศรี
สุนทรโวหารมี	ชื่อน้อย
เทียบทานถ่องอีกที	หนึ่งเฝือ พลังแฮ
สอบอักษรกลอนถ้อย	ถูกถ้วนบริบูรณ์

ลิลิตนิทราชาคริตนี้สะท้อนให้เห็นอัจฉริยะในการกวีของพระองค์หลายประการอีกทั้งชี้ให้เห็นลักษณะเฉพาะตลอดจนพระราชจริยาวัตรที่พระองค์ทรงปฏิบัติ นอกจากนี้ยังให้คติสอนใจ และเรื่องราวที่น่ารู้ต่าง ๆ เป็นอันมาก จะชี้ให้เห็นพอเป็นตัวอย่าง ดังนี้

1. พระราชจริยาวัตรของกาหลิปมีลักษณะคล้ายคลึงกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้แก่พระราชกรณียกิจ 4 ประการ คือ

- (1) ตัดสินความเมือง
- (2) บำรุงราษฎร
- (3) บำรุงผลประโยชน์บ้านเมือง
- (4) ป้องกันพระนคร

ดังร่ายว่า

“ตริจาดูราชการ คือ วิจารณ์คุณโทษ ประโยชน์ผลผู้ทำ กรรมชอบผิดแต่ให้ ชอบชอบให้ควรการ หนึ่งวิจารณ์ทั่วทุกข์ สุขอำมาตย์ราษฎร ดับอธิกรณ์ถ้อยความ ตามสมควรคุณโทษ หนึ่งตริประโยชน์พารา ประมวลมาซึ่งราชทรัพย์ โดยฉบับบูรพา เลียงศาสนาณาจักร บริรักษนครโดยควร หนึ่งได้สวนการศึก ระลึกภายนอกใน เพื่อราญไพรียุทธ์ ทุกทิศประทุษป้องกัน สรรพภัยผ่อนปรน จาตุกรณย์ราชกิจ”

นอกจากพระราชกรณียกิจ 4 ประการนี้แล้ว สิ่งที่รัชกาลที่ 5 ทรงปฏิบัติอยู่เป็นเนืองนิตย์ ได้แก่การปลอมแปลงพระองค์เสด็จประพาสตามที่ต่าง ๆ เพื่อดูแลทุกข์สุขของราษฎรและการไม่ถือพระองค์ อย่างในเวลาเสด็จประพาสต้น การกระทำเช่นนี้คล้ายกาหลิปในลิลิตนิทราชาคริต

2. คติสอนใจ ภาษิต และหลักการทำราชการ

คติสอนใจในเรื่องนี้ เป็นตอนที่นางจอบแก้ว มารดาของอาบุญหะชัน สั่งสอนลูกในเรื่องการคบเพื่อน เพราะอาบุญหะชันมีเพื่อนมาก เลียงเพื่อนอย่างสนุกสนาน จนเงินหมดแล้วพึ่งเพื่อนไม่ได้แม้แต่คนเดียว ในยามที่ตนยากจนลง มารดาสอนบุตรเป็นความเปรียบที่ลึกซึ้งมาก โดยเฉพาะโคลงกระทู้ทรงยกอ้างจากโคลงโลกนิติ

ลูกเอยยามยากแล้	ยามมี
บรรพตเท่าธุลี	เปรียบไว้
สุภาสิตพาที	ท่านกล่าว
ดั่งแม่จักว่าให้	ลูกน้อยจงยิน

เพื่อนกิน	สิ้นทรัพย์แล้ว	แห่งนี้
หาง่าย	หลายหมื่นมี	มากได้
เพื่อนตาย	ถ่ายแทนซี	วาอาตม์
หายาก	ฝากผีใช้	ยากแท้จักหา

คติสอนใจอีกประการหนึ่งซึ่งสำนวนไทยกล่าวว่า เมื่อจะพูดจาสิ่งใดนั้นให้ฟังระมัดระวัง เพราะกำแพงมีหู ประตุมีตา ความลับย่อมไม่มีในโลก นางจอบแก้วจึงสั่งสอนให้บุตรของตนฟังระวัง เวลาพูดตอนที่อาบู่หะชันกำลังคลั่ง

ผีวใครผู้อื่นอ้าง	คำอัน น้า
พ่อจักคิดฉันท	ตั้งนั้น
กำแพงย่อมมีกรรม	คอยสดับ
ดีชั่วใช้จักอัน	โอษฐ์เอื้อนออกเอง

ตอนที่อาบู่หะชันต่อว่าพระเจ้ากาหลิบที่ทำให้ตนต้องโทษเพราะคลุ้มคลั่ง อาบู่หะชันกล่าวถ้อยคำอันเป็นภาษิต

เราคือเราไปต้อง	เกรงใคร ใครเลย
บอยากคบคนใจ	มุ่งร้าย
ลากพิชิตติดหลังไป	ตั้งหนึ่ง เจ้านา
จำรักษาตนผ้าย	ผ่านพันคนพาล

อีกตอนหนึ่งซึ่งเป็นสำนวนไทยก็คือ เรามักจะพูดกันว่า อมพระมาพูดก็ไม่ขอเชื่อมีความหมายให้คำสัตย์สาบานนั่นเอง ตอนนี้คือ ตอนอาบู่หะชันตื่นขึ้นในวังเป็นครั้งที่ 2 แล้วโกรธพระเจ้ากาหลิบ

อนิจจาอ้ายชาติชั่ว	อมพระ
สภสละบัดดัดสละ	คว่างทั้ง
คนคดกบฏประ	ทุษต่อ มิตรเขย
ลินปลีกปีกมีกลิ้ง	กลับได้หลายเพลง

หลักการทำราชการที่นางจอบแก้วสอนอาบู่หะชัน ก็คือหลักการปฏิบัติราชการอย่างกว้าง ๆ นั่นเอง เป็นหลักปฏิบัติราชการของไทยที่นับถือสืบทอดกันมา

อย่าแผลงอย่าพลิกเค้า	คุณภู ธรเขย
มันจิตคิดกตัญญู	ต่อท้าว
โตดีช่วยช้อนชู	เชิดเกียรติ ท่านนา
พระประสงศ์สุดตัว	จูงสู้อาสา

เวลาเช้าค่ำตั้ง
 ราชกิจอย่าพาเหียร
 ไปรู้จูงสอบเรียน
 ประมาทมักพลาดค่าน
 สงครามมาเหยียบตัว
 ทอดชีพอาสาไป
 สงวนราชรักษาไฟท
 ผิวเหตุเขตชั้นท์ข้าม
 การในนครศรี
 โดยแบบบอัยการ
 เห็นห่างอคติสถาน
 มละวิหิงสาแปล

ความเพียร เทอญพ้อ
 อย่าคร้าน
 ทราบผิด ชอบนา
 เตาะด้วยคิดทะนง
 แदनไกล ไกลัญ
 อย่าคร้าม
 ที่เกิด ดนแฮ
 ขอบฟ้าจูงไป
 พิจารณ์ ความฤ
 เทียงแท้
 ทั้นท์เทียง ตรงแฮ
 ปลดเปลื้องเตียดนันท์

3. ความเปรียบ ความเปรียบที่ตีได้มีหลายตอน เช่น ตอนนางพวงไข่มุกกล่าวโคลงถวาย
 อาบู่หะชั้นตอนเป็นกาหลิบ เป็นความเปรียบผู้หญิงกับดอกไม้ ว่าดอกไม้ไม่เลือกหมู่กมร แต่สตรีนั้น
 เลือกบุรุษ

บุษบาบานเบิกสร้อย
 ฝูงกมรม้วน
 นารีแรกรุ่งนยล
 ชายแต่ตอมจักต้อง
 บุษบาบ่เลือกเกล้า
 แต่สตรีงามอน
 ต่อดงค์เอกอติศร
 ผิวด่าจำจิตหม้าย

เสาวคนธ์
 หวีร้อง
 กาดัด สวาหนา
 ใต้เต้าตามหา
 หมู่กมร
 ห่อนหง้าย
 จึงสบ สมรนา
 อยู่แล้วไทยทา

ความเปรียบอีกตอนหนึ่ง คือ ตอนนางพวงไข่มุกกล่าวข่อยเกียรติยศตรีย์ โคลงบทนี้ติดอยู่
 ในหัวใจชาวไทยเป็นส่วนมาก โคลงบทนี้มีว่า

บารมีพระมากล้น
 พระพิทักษ์ยุติธรรม
 บริสุทธิ์จดวงตะวัน
 ทวยราชภูรีรักษาแม่

รำพัน
 ถ่องแท้
 ส่องโลก ไซร์แฮ
 ยิ่งด้วยบิตรงค์

4. ความรักของแม่ที่มีต่อลูก เป็นความรักที่บริสุทธิ์ โดยแท้ ไม่ว่าจะลูกรู้หรือไม่ว่าลูกรู้จักอะไรแม่ก็
 ยังรักลูกอยู่เสมอ ในลิลิตนิทราชาคริตนี้ จะชี้ให้เห็นความรักของแม่ที่มีต่อลูกได้ดีที่สุด จะเห็นได้
 จากตอนนางจอบแก้วรำพันถึงอาบุญหะชั้น ตอนอาบุญเพื่อคลั่งว่า

พ่อตายแม่ทุกข์เพียง	มรณา ลูกเฮย
เห็นแต่พักตร์ลูกลยา	อยู่ด้วย
ชื่นใจแม่จึงผา	สุกสับ มานา
เสียจิตแม่จำม้วย	อยู่ได้กลใด
สิ่งไรลูกรักเจ้า	จักประสงค์
บ่คิดค่าควรคง	มากน้อย
คงให้สบจำนง	ใจพ่อ นึกนา
สิบชั่งดั่งกิ่งก้อย	บ่ได้เสียตาย

อีกตอนหนึ่งนางจอบแก้วติดตามไปเยี่ยมอาบุญที่ถูกขังในกรง

มองเห็นลูกน้อยนั้ง	ในกรง เหล็กนา
ชลเนตรนองน่านลง	พรว่างพร้อย
พอมนักรักจักปลง	ชนม์ชีพ เสียเฮย
สะอึกสะอื้นโอดอ้อย	อึ่งพร้องพรรณนา

5. ประเพณีของชาวอาหรับ และเกี่ยวกับศาสนาอิสลาม รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชนิพนธ์
 เป็นความรู้ไว้ให้ผู้อ่านได้รู้ เช่น การลงโทษประจาน การแต่งงานและเรื่องความเชื่อถือทางศาสนา
 การลงโทษประจานของไทยเราใช้โคนหัวตระเวนบกตระเวนน้ำ จนถึงขั้นรุนแรงที่สุด คือ
 ตัดหัวเสียประจาน แต่ของอาหรับใช้เขียนแล้วให้ชื่อรูหันหน้าไปทางทางอรูประจานและเนรเทศออก
 จากเมืองไป เช่นตอนทำโทษอีแมนและศิษย์ 4 คน

นำเขาทั้งห้าผูก	กลางถนน
ศิษย์สี่ตีแต่ตน	ละร้อย
อาจารย์ดอกสัปดน	ตัวเอก
เขียนสี่เท่าอายน้อย	นับไว้ใส่คะแนน
ทดแทนที่หยาบช้า	สาธารณ์
กวนราชภูร์ชาติสามัญ	ชั่วแท้
แล้วเอาชื่ออรูประจาน	ตัวหนึ่ง
ให้ชื่อห้าคนแล้ว	กลับหน้ามาหลัง

สั่งให้เพชรฆาตแล้

พะท่ามระรง

นำทะเลเวณเวียนวง

รอบด้าว

เกริ่นโทษเกริกท้วง

อย่าเยี่ยง มั่นแฮ

แล้วขบข่อยให้ก้าว

เหยียบพื้นดินกู

ศาสนาอิสลามผู้ชายมีภรรยาได้ 4 คน แต่ต้องรักเสมอกันทุกคน เป็นภรรยาหลวงหมดทุกคน ไม่มีภรยาน้อย

“ขอทำสัญญาไว้ ฝ่ายชายใส่รัจะถนอม ยอมรับตามโกทร่าน ไม่คิดอ่านปรวนแปรแซเชื่อน ล้มลำเอียง แม้นจักเคียงคู่เกล้า บ่เกินเกล้าเหลือขนาด ตามในศาสน์กำหนด รักเท่าหมดเสมอกัน ฉันทภรรยาหลวงสี่ ไบ่กตขี้เป็นทาส เกินอำนาจสามี อยู่โดยดีด้วยกัน ตราบชีวันมรณา”

ประเพณีการแต่งงานของชาวอาหรับ รัชกาลที่ 5 ทรงบันทึกไว้เป็นความรู้ ดังนี้

“จักบรรยายตำรา การวิวาหมงคล หนอาหรับฉบับบุรณห์ ท้าวตระกูลเสนา บรรดาจะแต่งงาน เมื่อเล่นการมหรสพ ครบนพวารเสร็จสรรพ วันที่สิบสงสาว อ่านเรื่องราวสัญญา เชิญเพื่อนมาเป็นพยาน แล้วมีการขบข่า จับระบำกลางห้อง เจ้าสาวต้องแต่งสกนธ์ ครบเจ็ดหนเปลี่ยนผลัด จัดพัศตราเจ็ดสี ดวงมณีเครื่องประดับ เจ็ดสำหรับแลกเปลี่ยน วันเดียวแต่งเจ็ดคาบ อาบน้ำผลัดพัศตราแต่งตนมาน้อยล กลขบข่าบ่าเรอ เสนอดนตรีประโคม ประโลมลานแล้วสรรพ กลับไปแต่งตนใหม่ เปลี่ยนเครื่องใช้อย่างเก่า กลับมาเล่าหลายหน จนครบถ้วนเจ็ดครา วันวิวาหมงคล ตลอดวันโตจึงได้ สีสบวันนั้นใช้ สุดท้ายปลายคราว แลนา”

อีกประการหนึ่งที่เป็นลักษณะของศาสนา เช่น การตาย ของศาสนาพุทธก็ถือว่าถึงอายุขัยเนื่องจากบุญ คือทำบุญมาเพียงแค่นี้ หรือสิ้นบุญแต่เพียงเท่านั้น ส่วนศาสนาอิสลามนั้น ถือว่าเมื่อตายแล้ววิญญาณจะกลับไปอยู่กับพระเจ้า ดังกาหลิบปลอบนางโซบีเดให้คลายทุกข์ในความตายของนางอวัตต์

ร่างกายพระเจ้าโปรด

เป็นมา

ประสิทธิ์ดวงวิญญาณ์

อยู่ด้วย

ยามใดพระปรารภนา

ให้กลับ

จำจากพรากกันม้วย

สู่ฟ้าเมืองบน

6. อัจฉริยะของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็คือ ทรงแทรกคำสร้อยให้สอดคล้องกับเหตุการณ์ ในเรื่องได้เป็นอย่างดี เป็นการแหวกแนวออกจากแบบฉบับการเขียนลิลิตดั้งเดิม และเสียงของสร้อยคำนี้ เป็นการเสริมให้ร้ายต่อนั้นเด่นขึ้น คำสร้อยได้แก่คำว่า แก่แม่ร่า, แลนา เช่น

“ณ ทันไดอายุ แลนา ยกถ้อยชুমมิช้ำ แลนา อ้าปากกินสิ้นหมด แลนา ไม่ปรากฏ
อันใด แลนา ผันหน้าไปหาน้อง แลนา คิดจักพร้องพองนา แลนา วาจาบ่ทันไซ แลนา ณ บัดใจ
ตาหลับ แลนา”

“โยพ้อมาคั้งนี้ แก่แม่รา ปี่ป่นบ่เป็นตน แก่แม่รา ทนเวทนาสาหัส แก่แม่รา หมดผู้
เมตตาเจ้า แก่แม่รา เสร้าอยู่ตรงนัยน์ตา แก่แม่รา”

7. สารัตถะของเรื่อง (Theme) นี้ รัชกาลที่ 5 ทรงพระราชนิพนธ์ไว้เพื่อชี้ให้รู้จักการ
คบเพื่อน จึงจะเป็นคุณแก่ตน

ความหมายในเรื่องนี้	หะชั้น
คบเพื่อนมากมายควั้น	นับร้อย
ยามขัดสลดพลัน	เพลงหมด
คบข่มมีคุณน้อย	หนึ่งให้ภัยงู
คบภูธเรศเจ้า	ชรณี คตฤา
อาจส่งเป็นกษัตริย์	ดุจพร้อง
คบถูกที่คนดี	เดียวดุจ ร้อยแฮ
คบเพื่อนจำเพียรต้อง	เลือกซ้ำหลายครา

เทศนาเรื่องนิทานมิกาทูระ

เทศนาเรื่องนิทานมิกาทูระนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราช-
นิพนธ์ โปรดให้กรมพระสมมตอมรินทร์ ทรงแต่งอรรถภาษามคธ และพระราชทานเนื้อความให้
พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย) แต่งคาถาถวาย

มูลเหตุที่จะทรงพระราชนิพนธ์เทศนาเรื่องนั้น เมื่อ ร.ศ. 109 (พ.ศ. 2433) ได้เสด็จ
เลียบมณฑลหัวเมืองปักษ์ใต้ฝ่ายตะวันตกไปถึงเมืองสิงคโปร์ และเมื่อเสด็จประทับอยู่ที่เมืองสิงคโปร์
นั้นประจวบเวลาบริษัทแฮร์รี สะแตนเล เป็นบริษัทอังกฤษมาเล่นละครโอเปร่าอยู่ที่เมืองสิงคโปร์
พระยานุกุลสยามกิจ (ตันกิมจิ่ง) หาละครบริษัทนั้นเล่นโอเปร่าถวายทอดพระเนตรที่ศาลานคราภิบาล
เมื่อวันที่ 2 มิถุนายน บริษัทเล่นโอเปร่าตลกเรื่องหนึ่ง ซึ่งเซอร์วิลเลียม คิลเบิตแต่งบท เซอร์อาเธอร์
ชัลลิวันแต่งเพลง ทำเป็นเรื่องเมื่อญี่ปุ่น เรียกว่าเรื่องมิกาโด มีบทพิมพ์จำหน่ายแก่คนดูด้วย ผู้รู้
ภาษาอังกฤษที่ไปตามเสด็จจึงพากันซื้อบทโอเปร่าเรื่องมิกาโดมาจากบริษัทแฮร์รี สะแตนเลในวันนั้น
หลายคน

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. 2434 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จออกไปประทับ
สำราญพระราชอิริยาบถอยู่ ณ เกาะสีชัง สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอและพระเจ้าลูกเธอออกไปตามเสด็จ
หลายพระองค์ จึงโปรดให้รับอาจารย์ออกไปฝึกสอนที่เกาะสีชัง มิให้เสียเวลาทรงเล่าเรียน ครั้งนั้น
พระยาอิศรพันธ์โสภณ (ม.ร.ว. หนู อิศรางกูร ณ อยุธยา) เป็นพระอาจารย์สอนหนังสือไทย
เซอร์ หลุยส์มอร์นัตเป็นผู้สอนภาษาอังกฤษ เซอร์หลุยส์มอร์นัตเอาบทละครโอเปร่า เรื่องมิกาโด ที่ได้
ทอดพระเนตร เมืองสิงคโปร์ถวายให้ทรงแปลเป็นภาษาไทย เมื่อทรงแปลแล้ว พระยาอิศรพันธ์ฯ
ตรวจภาษาไทยที่ทรงแปล แก้ไขถ้อยคำตามเคยมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้
ทอดพระเนตรเห็นคำแปลที่พระยาอิศรพันธ์ฯ แก้ไขนั้น ดำรัสว่าของเดิมที่เป็นภาษาอังกฤษเป็น
บทละครคำ แปลที่แก้ไขดูจะกลายเป็นเทศนา ทรงขบขันจึงแกลังทรงพระราชนิพนธ์ใหม่ให้เป็น
เทศนาเสียทีเดียวเทศนาเรื่องมิกาทูระ (มิกาโด) อันมีมาในคัมภีร์ หริสตนฺลิโพร (แฮร์รี สะแตนเล
ออเปร่า) จึงได้เกิดขึ้น

เรื่องมิกาโด มีความย่อ ๆ ดังนี้

นักปुरुสะ เจ้าชายแห่งเมืองโตกียะ แคว้นชิปอนทวีป โอโรสของกษัตริย์มิกาทูระจะต้อง
แต่งงานกับผู้หญิงแก่ชื่อ กิดิจจกา เจ้าชายจึงหนีพ้อออกจากเมืองมารักกับนางยัมมะยัมมา ๆ นี้เป็น

สาวใช้ของโกโกกะ ๆ จะเลี้ยงเป็นเมีย นังกิปุระจึงหลบไป ครั้นรู้ข่าวว่าโกโกกะโทษถึงตายเพราะยัมกับผู้หญิงจึงกลับมา แต่กลับมาพบโกโกกะ เป็นหลอดไฮเอกชคิวชันเนอร์ พระเจ้ามิกาทุระมีหนังสือรับสั่งมาว่าไม่ได้ฆ่าคนปีหนึ่งแล้วจะเลิกตำแหน่ง เมืองตติปุระก็จะลดลงเป็นหมู่บ้าน โกโกกะปรึกษากับปุรพาหอำมาตย์ผู้ใหญ่ว่าควรจะทำตัวเอง โกโกกะกำลังร้อนใจอยู่พบนังกิปุระเดินถือเชือกมาถามได้ความว่าจะผูกคอตาย เพราะไม่ได้นางยัมมะยัมมา โกโกกะบอกว่าอย่าผูกคอตายเลยจะช่วยฆ่าให้ นังกิปุระ เรียกค้ำจ้ำงโกโกกะจะให้อะไรก็ไม่เอา จะขอนางยัมมะยัมมาเป็นเมีย เพราะโกโกกะไม่เคยฆ่าคนจะต้องหัดเสียเดือนหนึ่งก่อน ในเวลานั้นจะขออยู่กับนางยัมมะยัมมา โกโกกะยอม นางกติจจกา ซึ่งเป็นคนหลงรักนังกิปุระมาก่อน มาพบนังกิปุระจึงเอาความไปบอกพระเจ้ามิกาทุระ ๆ เสด็จมาเมืองตติปุระ โกโกกะสำคัญว่าจะมาด้วยเรื่องไม่ฆ่าคน กับไปรู้ว่าตามกฎหมายถ้าผิดต้องประหารชีวิตเมียต้องฝังทั้งเป็น นังกิปุระก็ไม่รับนางยัมมะยัมมาเพราะกลัวจะพลอยตายด้วย จะฆ่าตัวตายเสียเอง ทั้งโกโกกะถ้าไม่ได้ฆ่าคนกลัวตัวเองจะต้องถูกฆ่า นางยัมมะยัมมาก็จะพลอยตายด้วย จึงตัดสินใจบ่นปุรพาหะให้เป็นพยานว่าฆ่าแล้วและจะยอมให้นังกิปุระพานางยัมมะยัมมาหนีไป ตนออกไปปลดพระเจ้ามิกาทุระจนเชื่อ มิกาทุระพูดถึงที่มาตามลูกและเห็นชื่อคนที่ต้องฆ่าเป็นนังกิปุระ จึงได้ตัดสินใจให้เอาผู้ฆ่าและพยานไปตีมน้ำมันแต่จะไปกินกลางวันเสียก่อน ในระหว่างนั้นโกโกกะเรียกนังกิปุระมาถามรู้ว่าเป็นราชโอรส แล้วขอให้ไปเฝ้าพระบิดา นังกิปุระไม่ยอมไปเพราะกลัวจะต้องแต่งงานกับนางกติจจกา ให้โกโกกะไปเกี่ยวให้นางกติจจกายอมเป็นเมียก่อนจึงจะไป โกโกกะเกี่ยวได้สมประสงค์ พระเจ้ามิกาทุระกลับมา นางกติจจกาขอโทษโกโกกะ ลูกและลูกสะใภ้เข้าเฝ้า

เทศนาเรื่องมิกาทุระนี้มีลักษณะการเขียนแบบเทศนา กล่าวคือ ยกคาถาขึ้นตั้งแล้วอธิบายความในคานานั้น ใช้คำเลียนแบบเทศนาโดยเฉพาะ เช่น คำว่า “ที่ ซึ่ง อัน” โดยเหตุที่เรื่องนี้เป็นเรื่องล้อ จึงมีข้อความตลกขบขันให้ขำขัน เช่น ตอนกล่าวถึงตำแหน่งเสนาบดีปุรพาหะว่า

“ปุรพาหะเสนาบดีเป็นผู้เป็นสุทธชาติ หากินด้วยการสัพพะกรรม สืบมาหลายชั่วบุรุษย์ ครั้นเมื่อได้รับตำแหน่งเป็นเสนาบดี ผู้ซึ่งมีตระกูลสูงกว่าก็พากันรังเกียจ มีอยากจะทำร้ายมอ้อนน้อมอยู่ในอำนาจแห่งปุรพาหะอำมาตย์เสนาบดีผู้มิตระกูลต่ำกว่า จึงพากันกล่าวคินตำแหน่งเสียโดยมาก ปุรพาหะอำมาตย์ก็มีความยินดีรับเอาตำแหน่งที่นั้นเสียผู้เดียว มิได้ให้ผู้ใดรับราชกิจแทนสืบไป เหตุการณ์ดังนั้น ตำแหน่งแห่งปุรพาหะเสนาบดีจึงได้มีนามปรากฏว่า เอกอรรคมหาสัพพะเสนาบดี ด้วยประการฉะนี้”

อีกตอนหนึ่ง ตอนนางยัมมะยัมมาทะเลาะกับนางกติจจกา ก็แผดเสียงเป็นบทร้องลำนนำให้กลบเสียงนางกติจจกาเสีย คนอื่นจะได้มิได้ยินคำพูดนางกติจจกา

“ฝ่ายนักปุระแลนางยัมมะยัมมา เมื่อทัศนากาเห็นนางกติจนากก็แจ้งว่าจะมีเหตุ จึงแปลง ศัพท์สำเนียงเป็นลำนำขบร้องให้กีก้องกลบเสียงนางกติจนากา ทำให้ผู้ใดรับตระหนักสำเนียงนาง นั้นได้ไม”

เนื้อเรื่องเป็นเรื่องตลกขบขันโดยตลอดทั้งเรื่อง เมื่อจบเรื่องแล้วทรงพระราชพิพนธ์เป็น ภาษิตไว้ท้ายบท เช่น

ทุกุขา มุจจนกิจจํ ยํ ยณจ กจจํ สุขาวทํ
เตสํ มคคํ วิจาเรตฺวา ปฏิปชฺชนติ มชฺฌโต

กิจใดที่อาจให้ผู้ประพาศพ้นจากความทุกข์ก็ดี กิจใดที่อาจจะนำความความสุขมาให้
แก่ผู้ประพาศก็ดี ก็ย่อมพิจารณาตรวจดูหนทางของกิจนั้น ๆ แล้วปฏิบัติโดยสถานกลาง.

ลักษณะร้อยกรอง

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ร้อยกรองมีความงดงามแตกต่างไปจากร้อยแก้ว โดยเฉพาะการใช้ถ้อยคำ ถ้อยคำที่ใช้ในร้อยกรองนั้นเรียกว่า ภาษาากวี เพราะเป็นถ้อยคำที่มีความหมายเข้มข้น มีเสียงสัมผัสไพเราะ ร้อยกรองจึงมุ่งให้เกิดความรู้สึกและอารมณ์สะเทือนใจ แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงพระราชนิพนธ์วรรณกรรมประเภทร้อยแก้วได้ดีเด่นยอดเยี่ยม แต่ในด้านร้อยกรอง บทพระราชนิพนธ์ก็ไพเราะจับใจ จะชี้ให้เห็นความงดงามของร้อยกรองพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

1. สัมผัส ร้อยกรองมีทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร เสียงสัมผัสทำให้เกิดความคล้องจอง อันเป็นงามของวรรณกรรมประเภทร้อยกรอง การสัมผัสนั้นจะต้องเป็นไปตามแบบแผนที่วางไว้ต่อไปนี้เป็นความงามในด้านการสัมผัสในบทพระราชนิพนธ์ของรัชกาลที่ 5

ลูกกลมโลดรถเลี้ยว	ไล่พา นรเชย
กระซอกโบกมือสวา	วิ่งซ้อง
लगตัวตื่นเต็มประดา	เดินไขว่ ขวางแฮ
ศรหวดบให้ต้อง	ควาดต้อนแตกกราว
	(โคลงเรื่องรามเกียรติ์)
พรายพรายสุริเยศเยื้อง	เยียมพโยม
พร่วงพร่วงจับพรรณโฉม	นิมน้อง
พราวพราวครุณโสสม	ส่องคำ
พรั่งพรั่งพาระจากห้อง	จักชำเห็นโฉม
	(ประพาสยุโรป)

2. ลีลาจังหวะ หมายถึงช่วงซ้ำที่มีผลทำให้เสียงอ่อนเนิบ หรือคึกคักกระชั้นกระชาก กระแทกกระทั้น ลีลาจังหวะซึ่งถือว่างดงามนั้นจะต้องสอดคล้องกับเนื้อเรื่อง โคลงบทนี้เป็นจังหวะเนิบนุ่ม เป็นทำนองฝากรัก

โหมลานุชนาฏแล้ว
จงอย่าแสนโศกา
ไปนานก็เดือนตรา
ขอเทพรักษณ์้องไว้

จักลา แม่นา
ไผ่ไฉ้
มาสู่ แม่แม่
ตราบข้าคินคง

(โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี)

ลีลาจังหวะการสอดแทรกสร้อยคำ เพื่อให้ความกระชั้นกระซอก เช่น

“ณ ทันไดอาบู่ แลนา ยกแก้วชুমมิช้ำ แลนา อ้าปากกินสิ้นหมด แลนา ไปปรากฏอันใด
แลนา ผินหน้าไปหาน้อง แลนา คิดจักพร้อมพจนา แลนา วาจาบทันไซ แลนา ณ บัดใจตาหลับ แลนา”

(ลิลิตนิทราชาคริต)

3. การเลียนเสียงธรรมชาติ เป็นความสามารถของกวีที่สอดใส่เสียงธรรมชาติลงในบท
ร้อยกรอง ทำให้ผู้อ่านเข้าถึงหรือใกล้ชิดกับการพรรณนานั้น ๆ มากยิ่งขึ้น

“วานรยดและตายกลูกกอกเกาะ
บ้างจับหมัดปิดแมลงวันคันสกันธ์
ต้นสวายกิ่งชายลงร่วมครีมี
แล้วส่งเสียงปู้ว ปู้วทั่วกิ่งไป
“โน่นแน่อยู่สารภีไม่มีใบ
แมลงล้อมตอมว่อนเสียงหวู่

เที่ยวได้เหาะตามกิ่งช่วงชิงผล
แล่นลูกกลมหลบมองมันว่องไว
เสียงฟ้าพึมพำตาโวะโผล่ไสว
วังเวงใจจ้องเดินดำเนินมา”
เหมือนต้นไม้ทองตั้งอยู่ทั้งคู่
ไม่มีผู้ช่วยสอยน้อยใจเอ๋ย”

(เงาะป่า)

“ริมริมนาเวศล้วน
ปลายปีกมีเดือยประจำ
เจียบเจียบจับจับทำ
ดังจะถามข่าวร้อง

กลาดำ มากนา
จ้อจ้อง
กระดุกกระดิก
เรียกให้หยุดเรือ

(โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี)

4. การเล่นคำ หมายถึง การซ้ำคำ ซ้ำความ ซ้ำอักษร เป็นกลวิธีให้ความไพเราะในด้าน
เสียง ช่วยให้เสียงเสนาะ และมีความหมายลึกซึ้ง

“รักเร่เร่ร้างรัก
จากน้องต้องจำจน
“พิศกรรมกรรมบางเรียบ
พิศศอศอรทง

เล่นที่เรียมหัทกรักเร่ร่น
ผลกรรมพราจากน้องนาง”
งามทัดเทียบกลีบบุษบง
ทรงงามสรรพรบอังกฤษา”

(กาพย์เห่เรือ)

“รอนรอนสุริยเยื้อง
เรื่อเรื่อรัศมีจันทร์
รายรายพระพายผัน
เรื่อเรื่อดาเรศคล้า

สายันห์
แจ่มฟ้า
พัดเมฆ หมดเอย
เคลื่อนคล้อยลอยโพลม

(โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี)

5. การอุปมาอุปไมย คือการกล่าวเปรียบเทียบและรู้สึกชัดเจนยิ่งขั้นกว่าคำอธิบายตาม
ธรรมดา

ปัญญาตั้งม้าเทียบ
แผ่นดินขาดหัตถาจารย์
จักควบคนองหาญ
ชอบสัตรีตรองให้

รถยาน
ชักใช้
เห็นผิด ผันแฮ
ถ่องแท้จึงทำ

(โคลงสุภานิตพิพิธธรรม)

หนุมานแกล้งกล่าวพ้อ
นาหว่านฤาไครจัก
คอยคู่ลูกโคชัก
นีสันทันเทิดหน้า

พระลักษณ
เคร่าถ้ำ
จุดแอก ทันฤา
โอ้อ่างกลางสนาม

(โคลงเรื่องรามเกียรติ์)

เห็นโป๊ะปักเรียบร้ว
ปลาบรู้อั่วมา
แจกโฉมวนิดา
ชายเจียดจักติดอ้น

ล้ามปลา
ติดหมัน
งามเจื่อน โป๊ะแฮ
อັดกล้าจ่าตาย

(โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี)

6. การกล่าวเกินจริง กวีนิยมบรรยายหรือพรรณนาโดยใช้โวหารซึ่งเอาความจริงมาจับไม่
ได้ ถือว่าเป็นสิ่งที่ทำให้ร้อยกรองมีความงดงาม

โฉมแม่ถอกรูปไว้
เสียดแซกดวงชีวา
จับจิตรพีจิงอา
จรจากจำม้วยม้วย

ในตา พีฤา
เวียด้วย
ดูคร่ำ ครัวญแฮ
มอดแล้วฤาลิม

(โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี)

เสียงประโคมแข่งอื้อ
เสียงพลุสัญญาณเครื่อง
เสียงโห่ส��กันถึง
เสียงบาทส��เทือนหล้า

เอื้อง
ต้นฟ้า
พรหมโลก
เล่นตัวดินไหว
(โคลงเรื่องรามเกียรติ์)

7. การสร้างภาพพจน์ คือการบรรยายหรือพรรณนาที่แจ่มแจ้งชัดเจน สามารถแลเห็นภาพตามที่บรรยายหรือพรรณนาได้

“พวกผีพายออกสบายใจขึ้นมาก
ไม่ตามทางเรือหน้าอวคกล้าดี
เป็นหลายครั้งก็ยังไม่รอดท้อ
ติดอีกครั้งจนกระทั่งถอยหลังคา
สายน้ำปัดท้ายเรือย้ายยก
จนต้องเข็นตั่งตงถอยหลังจร

ซึคร้านบากवादคัตตวิถิ
เรือติดถึคือหาดคริตคราตมา
เพราะยังพอมมาได้พาใจกล้า
ขึ้นแจวผ่าขึ้นไปค้ำกลางหาดดอน
ทางเสื่อหักแตกกระเด็นเป็นสองท่อน
มาอีกตอนก็เกยเสยชายเพื่อย”

(ตามเสด็จไทรโยค)

นานาประเทศคำ
แพด็กสินค้ำราย
สถลมารคสอาดทราย
เรือเล็กเรือไฟแล่น

ชายของ
เนื่องเหน็น
โรยเรียบ
ผ่ายน้ำอึ้งอล

(โคลงนิราศท้าวสุภักดีการภักดี)

“อันพื้นที่สี่เหลี่ยมจัตุรัส
ยกร่องปลูกผักหญ้าหามาไว้
ร่องมะเขือมิได้เจือด้วยผักอื่น
หมู่ไข่เต่าเข้าปนมะเขือจาน
พริกชี้ฟ้าพริกเทศทั้งพริกนก
ตามหัวร่องขิงตะไคร้กอใหญ่โต
คันกระเพราะผักชีทั้งยี่หว้า
มีทั้งผักกาดน้ำเครื่องทำครว

ถนนตัดตรงกลางตามหว่างไร่
สำหรับใช้ตัมแกงแต่งเครื่องฮาน
ที่หมู่ขึ้นก็เป็นขึ้นไปทั้งย่าน
พากนมายานรายเจือมะเขือลไว้
ล้วนดาดดกรกในไถลั้งไธ
ต้นหอมโหระพาร่องไม่พ้องพัว
ถดินันมาแมงลักผักกาดหัว
เข้าฟ้างั่วไปทั้งขอบที่รอบโน”

(ตามเสด็จไทรโยค)

8. การใช้สัญลักษณ์ เอาสิ่งที่เป็นรูปธรรมแทนสิ่งที่เป็นนามธรรม หรืออาศัยความเหมือนในแง่ใดแง่หนึ่งเป็นแนวเทียบ ทำให้เกิดความเข้าใจได้กว้างขวางลึกซึ้งโดยไม่ต้องใช้คำอธิบาย เช่น

ชนพาลปานน้ำผึ้ง
ยาวใหญ่ไหลเป็นเกลียว
ใสจริงแต่จับเดียว
มากก็มากคดโค้ง

บัณฑิตจักเทียบม้าน
เป็นขุ่นจอกแหนม
กระหายดื่มเย็นดี
น้อยยี่น้อยน้มน้อย

นิสัยใจบ่ต้อง
พบสิ่งประเสริฐศรี
ไปชอบไปชวนมี
ดูจู่ก็พบแก้วล้ำ

รักลูกผูกจิตเพียง
อยากแต่ให้ดีดล
จำจักระวังผจญ
แม้ปล่อยเป็นชั่วคล้าย

เค็มเขียว
ว่างโวง
ฤคัม ใต้เลย

คบค้าพาเสีย
นที จิตฤ
มากด้วย
ดลสุข เกษมแย
มอดได้แทนตัว

(โคลงชมกั้น)

การดี
ดีซ้ำ
จิตปราด ถนানা
หลีกแล้วเลยจร

(โคลงสุภาพคติอุปกรรม)

รักตน
ด้นร้าย
จิตลูก ตนแย
กับเลี้ยงรักงู

(โคลงสุภาพคติบางปะอิน)

สรุปสาระสำคัญของบทที่ 3

วรรณกรรมร้อยกรองในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น โคลง ฉันท์ กาพย์เห่เรือ โคลงนิราศ กลอนนิราศ ลิลิต และเทศนา นั้น มีหลายเรื่องที่คนไทยคุ้น บทพระราชนิพนธ์ของพระองค์มีทั้งที่เป็นเฉพาะเรื่องและมีแทรกอยู่ในพระราชหัตถเลขาทั่วไป เช่น เสด็จประพาสรอบแหลมมลายู เสด็จประพาสจันทบุรี เสด็จประพาสไทรโยค เสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 และพระราชนิพนธ์เรื่องไกลบ้าน ในบทพระราชนิพนธ์เหล่านี้จะแทรกปรัชญาชีวิต คติสอนใจ สุภาษิต คำนิยมทางสังคม ความเชื่อ และนิทานพื้นบ้านอยู่เป็นอันมาก นับว่ามีคุณค่าแก่ผู้ศึกษาค้นคว้าเป็นอย่างยิ่ง

โคลงคั่นเรื่องเห่โสกันต์ กล่าวถึงพระราชพิธีโสกันต์ของเจ้านาย มีการละเล่นของหลวง 5 อย่าง คือ ระเบ็ง โมงครุ่ม กุลาตีไม้ กระจ่อแทงควาย และแทงวิไลย นอกจากนี้จะเป็นงานสมโภช 4 คัน มีมหรสพต่างๆ เช่น งิ้วและละคร เป็นต้น

โคลงเรื่องรามเกียรติ์นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งขึ้นประกอบไว้ที่ระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เพื่อเป็นการฉลองพระนครครบรอบ 100 ปี เป็นโคลงที่แสดงให้เห็นค่านิยมทางสังคมไทย คติธรรม ความเปรียบที่คมคายลึกซึ้งและกระบวนการพรรณนาที่งดงามยิ่ง

โคลงสุภาษิต อันได้แก่ วชิรญาณสุภาษิต สุภาษิตพิพิธธรรม โคลงสุภาษิตอิสปกรณัม โคลงว่าด้วยความสุข โคลงพระราชปรารภความสุขทุกข์ โคลงสุภาษิตบางปะอิน โคลงสุภาษิตโสฬสไตรยางศ์ โคลงสุภาษิตนฤพุนาการ และโคลงสุภาษิตเบ็ดเตล็ด โคลงสุภาษิตเหล่านี้ล้วนเป็นคติและให้แง่คิดซึ่งทำให้เข้าใจโลกและชีวิตเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะความเข้าใจมนุษย์ด้วยกัน

โคลงนิราศท้าวสุภัทติการภักดี เป็นการพรรณนาถึงนางที่รักและพรรณนาสภาพชีวิตของการเดินทางในป่า ทำให้ได้รับความรู้เกี่ยวกับชีวิตของคนและสัตว์ต่างๆ มากมาย โดยเฉพาะชีวิตของชาวกะเหรี่ยง

ฉันท์อนุสาวรีย์แห่งความรัก กล่าวถึงความรักความผูกพันอันลึกซึ้งและคัมภีร์ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีต่อสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ซึ่งเป็นยอดปิยมเหสีของพระองค์

ภาพย์เท่เรือ มีบทเทศมสวน ชมนก ชมไม้ และชมโฉม เป็นบทพระราชนิพนธ์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

กลอนไคยริชิมทราบ เป็นบทร้อยกรองที่ทรงพระราชนิพนธ์ล้อการแต่งกลอนที่ไม่ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ในสมัยนั้น เนื้อเรื่องกล่าวถึงการเสด็จทอดผ้ากฐินโดยทางชลมารค การลอยพระประทีปและการใช้ศัพทส์แสงต่าง ๆ

ตามเสด็จไทรโยคเป็นบทพระราชนิพนธ์ที่ใช้ชื่อผู้หญิงเป็นผู้แต่ง บันทึกเหตุการณ์การเดินทางไปน้ำตกไทรโยค เนื้อเรื่องจะให้รายละเอียดและความรู้อย่างกว้างขวาง รวมทั้งพระบรมราชาธิบายและพระราชวิจารณ์ด้วย

กลอนนารีรมย์ เป็นหนังสือพิมพ์รายปักษ์ที่ออกพิมพ์จำหน่ายในสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งบทพระราชนิพนธ์ไปลงในหนังสือพิมพ์นี้เนื่อง ๆ หนังสือพิมพ์ฉบับนี้แต่งเป็นกลอนทั้งเล่ม

ลิลิตนิทราชาคริต เป็นบทพระราชนิพนธ์ที่ทรงแปลมาจากภาษาอังกฤษ คือเรื่อง Sleeper Awaken นิทานเรื่องนี้กล่าวถึง การคบเพื่อน ให้รู้จักเลือกคบ คบเพื่อนดีจะพาไปสู่สิ่งที่ดี คบเพื่อนชั่วจะพาไปสู่หายนะ ในเรื่องล้วนแทรก ขบธรรมเนียมประเพณีของชาวอาหรับ คติธรรม สุภาษิต ความรักและความผูกพัน และความเปรียบที่คมคายเป็นอันมาก

เทศนาเรื่องนิทานมิกาทุระ เป็นบทพระราชนิพนธ์ตลกขบขัน ได้มาจากเรื่องของชาวจีนที่เรียกว่า มิกาทุ และในสมัยรัชกาลที่ 6 ก็ได้ทรงพระราชนิพนธ์เป็นบทละครขึ้น

ลักษณะแ่งงามของร้อยกรอง ได้แก่

1. สัมผัส
2. ลีลาจังหวะ
3. การเลียนเสียงธรรมชาติ
4. การเล่นคำ
5. การอุปมาอุปไมย
6. การกล่าวเกินจริง
7. การสร้างภาพพจน์
8. การใช้สัญลักษณ์

แบบฝึกหัด

จงเลือกคำตอบข้อที่ถูกข้อที่สุด

- ข้อใดมีความหมายเข้าลักษณะสุภาพสัทไทยและความเชื่อของสังคมไทยเด่นชัดที่สุด
 - รักกับโกรธย่อมมี แกล้งโกล้ง
 - ปรบักษ์กลับเป็นมิตร มักร้าย
 - จงเร่งระลึกคุณ พ่อบ้าง
 - นาหวานฤาใครจัก เคร่าถ้า
- ข้อใดแสดงให้เห็นค่านิยมของสังคมไทย ชัดเจนที่สุด
 - สุขทุกข์ย่อมแปรวนแปร ผลัดเปลี่ยน กันนา
 - ดวงจิตปราศราศี เป็นสุข ยิ่งแฮ
 - ฟังตอบชอบคำไซ่ คิดใคร่ ครอบวนา
 - อีกหญิงทบขาค ชายเปลี่ยน ชมแฮ

อ่านร้อยกรองต่อไปนี้ แล้วตอบคำถามข้อ 3-5

"รักเร่เร่ร้างรัก

เล่น่ เรียมหักรัก เร่วน

จากน้องต้องจำจน

ผลกรรมพรากจากน้องนาง"

- ร้อยกรองบทนี้ มีความงามแง่ใดเด่นชัดที่สุด
 - ลีลาจังหวะ
 - การเล่นคำ
 - การสร้างภาพพจน์
 - การเลียนเสียงธรรมชาติ
- เราพออนุมานได้ว่า ผู้แต่งมีอารมณ์อย่างไร
 - เคลิบเคลิ้ม
 - รักสุดหัวใจ
 - อวรณ์หา
 - เศร้าโศกเสียใจ
- ความพรรณนาของร้อยกรองบทนี้ มีความหมายใกล้เคียงกับข้อใดมากที่สุด
 - بابใดนั้นหนอปาง มาบ่าราชพะงางาม
 - สองพิโยครำรื้อ เทพท้าวท่าเมิน
 - เสมอพี่เด็ดสมรดิน ชาติด้วยคมเวร
 - ขึ้นจิตแต่หล่อนไซ่ คำชื่อ

อ่านข้อความต่อไปนี้ แล้วตอบคำถามข้อ 6-9

"น้ำหลังจากปากหึ่ง

สี่สัตว์ ข้าแฮ

เหล่าพระชัศยวงศ์

ใหญ่ห้อม" (โคลงฉันท์เรื่องแห่โสกันต์)

- สี่สัตว์ในท่อนี้ หมายถึงข้อใด
 - ช้าง ม้า วัว ควาย
 - เสือ สิงโต หมี แรด
 - สิงห์ ช้าง ม้า วัว
 - ราชสีห์ คชสีห์ ครุฑ นาค

1. 2

2. 4

3. 2

4. 3

5. 1

6. 3

7. การถือว่าน้ำที่ไหลออกจากปากสัตว์ทั้งสี่ เป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ เราได้คตินี้มาจากลัทธิใด
1. พราหมณ์
 2. พุทธ
 3. ฮิน
 4. อิสลาม
8. น้ำที่หลั่งจากปากสัตว์ทั้งสี่ ใช้สำหรับทำอะไร
1. น้ำสร้งผู้เข้าพิธีโสกันต์
 2. น้ำเสวยสำหรับผู้เข้าพิธีโสกันต์
 3. น้ำสำหรับทำน้มนต์ในพิธีโสกันต์
 4. น้ำสำหรับลอยบาปในพิธีโสกันต์
9. คำว่า โสกันต์ มีความหมายว่าโกนจุก ใช้กับเจ้านายชั้นใด
1. เจ้าฟ้า
 2. เจ้านายชั้นพระองค์เจ้าขึ้นไป
 3. หม่อมเจ้าและหม่อมราชวงศ์
 4. ตั้งแต่เจ้าฟ้าถึงหม่อมหลวง
10. "โอละพ่อ พันชั้นทั้งปวง" เป็นบทร้องส่วนหนึ่งของการละเล่นของหลวง การละเล่นนั้นคืออะไร
1. ระเบ็ง
 2. โมงครุ่ม
 3. กุลาตีไม้
 4. แทงวิไลย

7. 1 8. 1 9. 2 10. 1